

К. В. Хижняк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Психологія тоталітаризму в прозі Марії Матиос

Хижняк К. В. Психологія тоталітаризму в прозі Марії Матиос. У статті розкрито особливості зображення тоталітарного режиму у прозових творах Марії Матиос «Нація», «Солодка Даруся» та «Москалиця». Виявлено, що зображена дійсність презентується авторкою через призму внутрішнього світу персонажів, їх емоцій та психічних станів. Для кращого розкриття взаємовідносин між окупантами та мешканцями України М. Матиос гіперболізує жорстокість перших та безправність останніх, а також у багатьох творах показує, як змінюються долі окремих людей, родин та навіть цілих поколінь після контакту з військовими.

Ключові слова: *тоталітаризм, психіка, гіперболізація, мелодраматизм, трагедійність*

Хижняк К. В. Психология тоталитаризма в прозе Марии Матиос. В статье раскрываются особенности изображения тоталитарного режима в прозе Марии Матиос «Нация», «Сладкая Даруся» и «Москалица». Обнаружено, что изображаемая действительность презентуется автором сквозь призму внутреннего мира персонажей, их эмоций и психических состояний. Для лучшего раскрытия взаимоотношений между оккупантами и жителями Украины М. Матиос гиперболизирует жестокость первых и бесправность последних, а также во многих произведениях показывает, как изменяются судьбы отдельных людей, семей и целых поколений после контакта с военными.

Ключевые слова: *тоталитаризм, психика, гиперболизация, мелодраматизм, трагедийность*

Rhyzhniak K. V. Totalitarianism psychology in the prose of Maria Matios. The article defines the peculiarities of the representing the totalitarian regime in the prose of Maria Matios "Natsiya", "Solodka Darusia" and "Moskalytsia". It has been found out that the represented reality is given by the author through the prism of the characters' inner world, their emotions and spirits. Maria Matios hyperbolizes the cruelty of the occupants and the rightlessness of the population of Ukraine for better unfolding their relationships. The author also shows the changes in her characters' lives after the contact with the enemy soldiers.

Key words: *totalitarianism, psyche, extravagance, melodramatics, tragedy*

Марія Матиос є письменницею, чії твори мають надзвичайне драматичне звучання, як правило, пов'язане із зображенням людини, що опинилася у критичних умовах. Ці умови дуже яскраво проявляють характерні риси персонажа, що їх прагнула підкреслити письменниця. Основним подібним чинником для прози М. Матиос є війна, адже завдяки цим подіям можна якнайк-

раще подати протиставлення доброго поганому, злого – доброму, свого – чужому. Твори письменниці «Нація», «Солодка Даруся» та «Москалиця» зображують події, що відбувалися на території післявоєнної Буковини, а саме протистояння воїнів УПА окупантам-«МГБістам». Останнім часом з'явилося декілька літературознавчих робіт, що так чи інакше освітлюють про-

блематику тоталітаризму у творчості М. Матіос. Серед дослідників цього явища є Я. Голобородько, Р. Харчук, К. Родик та ін. Проте дана тематика досі не є повністю розкритою, і цей аспект є перспективним для подальшого аналізу.

Особливою рисою всіх книжок М. Матіос є глибинний психологізм, тонкий аналіз душевних поривань персонажів, чим і користується авторка для зображення цілісної картини. Я. Голобородько зазначає: «Марія Матіос від природи є психологом емоцій і прагне зазирнути в безодню людських станів».[1:68]. Через внутрішній світ своїх персонажів, через їхні емоції та страждання письменниця демонструє нам оточуючий світ, такий загрозливий для маленької людини. У романі «Солодка Даруся», що його жанр сама М. Матіос визначила як «драма на три життя», ціла епоха подається крізь призму існування однієї молодої жінки – Дарусі, яка з невідомих причин не розмовляє та не може їсти солодкого. Кожна новела, а їх вміщено три, і справді розповідає про життя людини, тільки не одне, окреме від усього світу, а взаємопов'язане із іншими життями. Авторка, як тонкий психолог, точно передає вплив різних подій на душу особистості, на процес її становлення та самоідентифікації. Письменниця дуже чітко визначила сферу впливу на своїх персонажів з боку вигаданих нею подій. Сюжет має вигляд замкненого кола, де минуле стає сьогоденням, а майбутнє впливає на вчорашнє. Кожен новий день, що його проживають герої М. Матіос, схожий на певний «театр абсурду». Цей твір наповнений персонажами з особливим психологічним станом і поглядами на всесвіт, що стали такими внаслідок трагічних подій у їхньому житті, а також непоправних психічних травм. У зазначеному романі ми можемо бачити справжній калейдоскоп апокаліптичних замальовок. Можна навіть сказати, що у кожного персонажа свій власний кінець світу, який завершується великим вибухом емоцій, вірувань, переконань, кожен апокаліпсис індивідуально трагічний, але, що цікаво, суспільно абсолютно не значущий. Соціум немов спеціально обминає своєю увагою цих людей, забуваючи, що лінія долі повсякчас сходиться в одну точку, де зустрічаються усі напрямки та стежки.

Відома літературознавець Р. Харчук зазначає, що «стихією прози М. Матіос насправді є не трагедія, як це намагається довести більшість критиків, а мелодрама» [9:70]. Ми схильні погодитися із цим твердженням, адже з погляду гостроти сюжетної лінії, гіперболізованого зображення пристрастей та яскраво вираженого поділу на «добрих» та «поганих» [2:435] прозові

твори письменниці є дійсно мелодраматичними. Але ми також не можемо не підкреслити трагічність подій та здатність авторки до певних перебільшень. Р. Харчук додає: «...М. Матіос гіперболізує жорстокість до тієї межі, коли правда перетворюється на пропаганду» [9:70]. Письменниця зображує військових справжніми монстрами, позбавленими будь-яких людських рис, які роблять жакливі справи в ім'я радянської влади. Така їхня поведінка цілком вписується в онтологічну модель, яка базується на апології смерті, що зустрічається у роботах В. Харкун: «...для онтологічної моделі, що базується на апології жертвовної смерті, визначальний психотип – це людина, яка убиває в ім'я ідеї» [8:51]. Вбивши молоденького хлопця-партизана з УПА та його наречену-зв'язну, «МГБісти» влаштували цілу виставу з їхніми оголеними тілами, а потім заборонили їх належно поховати, що виглядає як перебільшений варіант первісних показових страт і знущання над тілом мертвого ворога.

Оскільки тексти М. Матіос належать до постмодернізму, то слід зазначити, що така ознака цього напрямку, як «культ тіла», також виразно присутня у її творах. Я. Голобородько зазначає: «Марія Матіос продемонструвала гостре відчуття не лише чоловічої натури, природи, але й фізіології»[1:69]. Авторка гіперболізує насильство, фізіологічність у неї набуває занадто натуралістичних рис. Зображуючи різні акти насильства, письменниця з абсолютною точністю передає найдрібніші деталі, створюючи у читача повну ілюзію власного перебування на місці описуваної сцени. Саме завдяки такій точності відтворюється повністю негативний образ кривдника, відразливий портрет окупанта Дідушенка, що є збірним для всіх слуг Великої Імперії. Авторка навмисне майже після кожної страти вкладає в уста військовому: «Так буде з усіма, хто наважиться чинити опір чи перечити радянській владі» [4:160]. І тим самим примушує персонажів робити вибір між своїми та чужими, адже третього не дано. Тих, хто боїться, хто покірно несе свою долю, письменниця спокійно відносить до пасивних спостерігачів, а тих, хто обрав боротьбу, – до певної «групи ризику», «хлопців з лісу», патріотів, що їм дано відстоювати існування власної самостійної держави без зазіхань гірznego сусіда.

Думку Марії Матіос, яка якщо і не підноситься нею відверто, але красномовно витікає з її творів, про зажерливість Радянського Союзу підтверджує і відома дослідниця Ева М. Томпсон: «Схоже, що вони не в змозі визнати право сусідів Росії – українців, прибалтів, мешканців Середньої Азії, грузинів, чеченців та інших – на

власне бачення історії та проголошення ними окремих ідентичностей» [7:304]. Тематика заго-стреного почуття патріотизму лунає у багатьох новелах М. Матіос. Знову і знову зображені нею персонажі змушені зіштовхуватися один з одним на різних рівнях світосприйняття, то стоячи на абсолютно полярних засадах, то будучи підведеними майже впритул.

«Попри всю внутрішню однозначність своїх антипатій/ симпатій, Марія Матіос прагне – хоч і не завжди її художні інтенції виявляються сильнішими за внутрішньо-особистісні – уникати прямолінійності й одновимірності в зображенні як «емгебістів», так і «лісових людей», – стверджує Я. Голобородько [1:69]. Найкраще така неоднозначність у власному ставленні авторки виявляється у збірці новел «Нація», адже у згаданому романі «Солодка Даруся» вона подає окупантів як персонажів з абсолютно негативним забарвленням. А у кожній новелі зі збірки авторка розгортає окрему особливу психологічно-драматичну картину протистояння між корінними мешканцями України та «МГБістами». Один з найцікавіших прикладів розгортання такої картини можемо спостерігати в оповіданні «Юр'яна і Довгопол». Складна нарративна структура та напружений психологізм викладу створюють враження постійної динаміки сюжету, хоча насправді він доволі статичний. Акцент робиться на зображенні глибоких душевних переживань персонажів, авторка знову повертається до своєї улюбленої стихії – дослідження людської психіки у надзвичайних умовах. Зазначимо, що у цьому оповіданні письменниця зобразила два портрети «МГБістів»: Довгопола й Дідушенка, поєднуючи їх ідейними переконаннями і роз'єднуючи через власне людські якості. М. Матіос окреслила мотиви вчинків головного начальника-«емгебіста» Дідушенка, тобто зобразила його не просто машиною для вбивств та жорстоким звіром, як це було у «Солодкій Дарусі», але і здатною до переживань за фронтового товариша людиною, цілком зрозумілий поштовх якої – помста – далі призводить до невинних наслідків як у долі самого Дідушенка, так і в долі підкорених місцевих мешканців. «Брате! Не вмирай! Я ж їх усіх перестріляю!!!» [3:35] Як уже зазначалося, образ Дідушенка є збірним, до того ж, інтертекстуальним, адже письменниця на прикладі цього персонажа прагне прояснити психологічні особливості окупантів.

Одним з найтрагічніших за своїм фіналом та драматизмом постає новела «Вставайте, мамко...». З-поміж інших цей твір вирізняється радісно-напруженим розгортанням сюжету, що різко, буквально двома реченнями, закінчується

трагедією. М. Матіос зобразила родину, що будь-якими силами намагається врятуватися від висилання до Сибіру. Задумана як проста вистава, спектакль для окупантів, смерть господині та матері у кінці твору стає справжнім фактом. «Дунусь і собі впав долонею на складені під грудьми мамині руки. Вони були вже *холодні*» [3:80] Авторка не пояснює причин смерті Катерини, на нашу думку, тут присутній мотив жертвності, адже завдяки їй вся сім'я залишилася ціла.

Ще одне цікаве протиставлення «хлопців з лісу» «МГБістам» маємо в оповіданні «Просили тато-мама...». Існує думка, що «текст подано в річищі пригодницького жанру, за канонами якого подієве начало насичується психологічними струменями й зблисками» [1:69]. Відмінність цього твору від інших полягає у тому, що тепер не представник «хлопців з лісу» відіграє роль позитивного персонажа, а навпаки, офіцер, який врятував головну героїню, зв'язну з УПА, після зради її «лісового друга», який видав усіх своїх товаришів ворогам.

Збірка «Нація» має багато творів, що є абсолютно різними і за сюжетною специфікою, і за психологічним навантаженням, але майже всі тексти об'єднав конфлікт між «хлопцями з лісу» та військовими-«МГБістами». На наш погляд, гаслом всієї збірки «Нація» є думка «маскальки» з Омська фельдшерки Дусі з оповідання «Юр'яна і Довгопол» про те, що «... кров не має нації» [3:32], адже письменниця постійно наголошує на зображених нею катастрофічних наслідках війни для обох сторін.

Ще одним твором, в якому оригінально висвітлено проблему, що нас цікавить, є повість М. Матіос «Москалиця». Тут бачимо зображений авторкою образ дівчини, що була народжена українкою від «москаля», а потім залишилася без обох батьків. Неординарним є той факт, що саме людина з роздвоєною ментальністю потім змогла так вдало і з таким глибинним знанням українських повір'їв та традицій відвернути загрозу від себе і свого села, примусити жорстоких нападників повірити їй. Северина перебуває немов на периферії військових дій між «лісовими хлопцями» та окупантами. «Вона зіцлює всіх, хто потребує. І не питає, де їй кому мастити тіло її мазями будуть» [5:55] Душею за перших, вона як може допомагає їм і їжею, і засобами проти поранень, але її репутація мольфарки примушує її допомагати і другим. «Потім усі троє разом наказали їй тримати язик за зубами й варити загойні трави... багато загойного зілля скоро треба буде *хлопцям у лісі*» [5:31]. Досягнувши неможливого у своєму прагненні обдурити ворогів, Северина вдається до справжньої мі-

стифікації і дійсно робить це. Момент, коли Северина, смертельно ризикуючи, все ж рятує «лісових хлопців», є вирішальним у тексті. До нього і від нього, здається, тягнуться всі сюжетні нитки. Ця сцена стає апогеєм існування Северини, і вже більше ніколи вона не зіграє таку важливу роль. «Направду «Москалиця» – як і всі твори М. Матіос, – не «про нашу історію», а про Час, – твердить дослідник К. Родик. – Час, що для людей є Долею. У своїх сімейних сагах письменниця намагається побачити, відчути на дотик, збагнути – що таке Час. Своїми творами вона, власне, полнеє за Часом» [6]. Справді, у своїх текстах письменниця відчайдушно намагається вирішити одвічну загадку про правих і винуватих, відшукати у власних психологічних розвідках істину про душу, про мотиви людських вчинків та дій. Северина немов є втіленням вселенської мудрості, неначе її передала їй вбита змія. І тоді знахарка розуміє, що справжні рани від життя під владою окупантів не можна загоїти жодними зіллями. «Якими винахідливими й відважними ставали люди, зусібч оточені страхами, підозрами, доносами, зрадою й ненавистю!..» [5:55]. Образ бійців УПА у повісті відрізняється від того, що

був зображений письменницею в інших творах, адже майже цілком армія «лісових хлопців» залежить від звичайної мешканки села, яка сама рятує їх та приймає всі рішення.

Таким чином, у своїх творах «Солодка Даруся», «Нація» і «Москалиця» Марія Матіос прагне чітко відрізнити «хлопців з лісу» та окупантів-«МГБістів», різко розділяючи їх на «добрих» та «поганих» і протиставляючи їхні мотивні, ідейні та психологічні особливості. Для підкреслення зображуваних катастрофічних наслідків влади окупантів авторка часто використовує мотив жертвовної смерті персонажів, що відповідає онтологічній тоталітарній моделі. На відміну від роману «Солодка Даруся», де «МГБісти» зображуються винятково негативними персонажами, у збірці «Нація» у багатьох оповіданнях та новелах присутній інший образ військового, що відзначається вмотивованістю дій та певною шляхетністю вчинків. Повість «Москалиця» відрізняється від зазначених творів насамперед тим, що у ній активним елементом відстоювання справедливості є мирна жителька, на відміну від інших текстів М. Матіос, де все дійове навантаження несуть бійці УПА або представники МГБ.

Література

1. Голобородько Я. Буковинська орнаментика Марії Матіос / Я. Голобородько. // Вісник Національної академії наук України. — К., 2008. — № 3. — С. 66—73.
2. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — С. 699.
3. Матіос М. Нація / Марія Матіос. — Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2007. — 256 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. — Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2007. — 188 с.
5. Матіос М. Москалиця / Марія Матіос. — Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2008. — 176 с.
6. Родик К. Марія Матіос : полювання за Часом. (рец. на книгу «Москалиця...») / Костянтин Родик. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1349/164/47559/>
7. Томпсон Е. М. Трубадури імперії : Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон / [пер. з англ. М. Корчинської]. — К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. — 368 с.
8. Харкун В. Концепти тоталітарної онтології (на матеріалі драматургії Олександра Корнійчука) / Валентина Харкун // Слово і час. — К., 2007. — № 12. — С. 48—59.
9. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період / Р. Б. Харчук. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — С. 68—72.

© К. В. Хижняк, 2010